

MENO KŪRINYS – ŽMOGAUS PASAULIO IŠRAIŠKA IR KOMUNIKACIJOS VIETA: M. HEIDEGGERIO POZICIJA

Edvardas Rimkus

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Kūrybinių industrijų fakultetas,
Filosofijos ir politologijos katedra, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva
El. paštas: politologija@vgtu.lt

Straipsnyje nagrinėjamos kai kurios Heideggerio meno filosofijos idėjos. Mąstytojas savo egzistencinės ontologijos kontekste kritikuoja estetiką ir tradicinę meno teoriją. Meno kūrinys suprantamas kaip istoriško žmogaus pasaulio atvėrėjas. Filosofo požiūris į meno kūrinį susiejamas su jo emocijų teorija – „Befindlichkeit“ koncepcija. Teigiama, jog, integravus emocinius fenomenus į Heideggerio meno filosofiją, meno kūrinys pasirodo ir kaip komunikacijos vieta. Heideggerio meno samprata suartinama su estetika ir meno teorija.

Reikšminiai žodžiai: filosofija, menas, estetika, Befindlichkeit, komunikacija.

doi:10.3846/cpc.2012.05

Įvadas

Meno kūriniai yra įvairių išgyvenimų – nuotaikų, prisiminimų, asociacijų, minčių, estetiinių potyrių ir kt. – sukėlėjai. Jie sukelia ir problemas. Keblumų gali kilti bandant suprasti menininko idėjas ar vertinant jo dirbinį *meniškumo apskritai* požiūriu. Menas dažnai provokuoja kiek kitaip suprasti ir patirti savo ar kito žmogaus gyvenimą, tad kūrinuose suprobleminti gali būti patys gyvenimo būdai, gyvenimo sampratos, pasaulėžiūros ir pasaulėjautos. Kūrinys neretai tampa virtualia egzistencinių eksperimentų vieta – menininkas kūrinyje arba kūrinio suvokėjas vaizduotėje – konstruoja gyvenimo modelius, apmąsto esamus arba galimus realizuoti jo scenarijus. Per meną gali išryškėti keblūs santykių su kitais žmonėmis ar daiktais aspektai. Tad meno kūrinys – ne tik išgyvenimų generatorius ir tam tikras ženklas, jis yra mąstymo bei savimąstos instrumentas, taip pat komunikacijos priemonė.

Daugiaspektis meno problemiškas nebūtinai išryškėja tiek jo kūrėjui, daugiau ar mažiau žinančiam, kaip ir kokiam tikslui jį kūrė, nors kuria, tiek bet kuriam kitam kūrinio suvokėjui. Meno kūrinys, kaip ir kitus žmogaus sukurtus daiktus, galima suprasti kaip objektus, atliekančius funkcijas, jie yra vienaip ar kitaip naudojami. Praktiniai ir kitokie santykiai su kūriniais dažnai atveria tik kurią nors vieną tokio daikto prasmę, neleidžiamy pasirodyti kitoms. Būdami neobjektiški (nematerialūs) santykiai su daiktais arba nusistovėję jų vartojimo ir supratimo būdai ne visada gali pasipriešinti laiko tėkmei, tad neretai, ypač vertinat meno kūrinys, tenka juos perinterpretuoti, vėl aktualizuoti, iš naujo priskirti jiems funkcijas, suteikti prasmes. Nagrinėjant meno kūrinys, bent virtualioje plotmėje ir tam tikru mastu galima užmegzti ryšį su kitomis kultūromis, su kitais asmenimis, taip pat įsteigti naujas paties kūrinio suvokimo

perspektyvas. Tačiau ir teorinėje plotmėje vykstantis tokių objektų apmąstymas neatskleidžia visų jų supratimo galimybių. Galima tik konstatuoti, kad meno kūrinys yra perceptyvnis paradoksas, dažnai sugebantis išsiveržti ne tik iš įprastinių jo sampratų, bet ir iš teorinių schemų, iš įvairių konceptualizavimo būdų. Tokios jo savybės leidžia nuolat turtinti žmonijos kultūrą ir neleidžia nutrūkti šimtmečius besitęsiančiai diskusijai apie meno kūrinius.

Meninės kūrybos principų ir suvokimo strategijų įvairovėje išsiskiria vokiečių mąstytojo Martino Heideggerio (1889–1976) įžvalgos. Straipsnyje nagrinėjamos kai kurios jo egzistencinės ontologijos ir meno filosofijos idėjos. Tyrimo uždavinys: nustatyti, koku būdu Heideggerio teorijoje meno kūrinys gali tapti tikrovės apmąstymo instrumentu, žmogaus pasaulio išraiška ir komunikacijos vieta.

Egzistencinės ontologijos ir meno filosofijos santykis

Heideggerio fundamentalioji ontologija, nagrinėjanti buvimo prasmes steigiančios žmogaus egzistencijos klausimus, sudaro teorinį kontekstą jo meno filosofijai, meno kūrinio sampratą – ką nurodo ir pats filosofas (Heidegger, Gadamer 2003: 92). Veikale „Būtis ir laikas“ pateiktoje *Dasein* analizėje akcentuojamas laikiškumas, kurį filosofas traktuoja kaip pirmąją žmogaus buvimo pasaulyje prasmę. *Dasein* arba žmogus (čia-buvimas) suprantamas kaip esmiškai laikiškas fenomenas. Žmogus nėra laikiškas tik dėl tos priežasties, kad egzistuoja laike, bet pirmiausia dėl to, kad pats jo buvimas yra praeities, dabarties ir ateities vienovė. Toks laikiškumas negali būti sutapatinamas su laikrodžio laiku – su paprasčiausiu buvimu viename erdviškai suprastame laiko taške, viename „dabar“, kuris seka po prieš tai buvusio – tai Heideggeriui yra tik išvestinis (ne pagrindinis) laiko modusas. *Dasein* laikiškumas nėra tik kiekybinis ir homogeniškas. Egzistencinis laikas – tai ne tikslus dydis. Paradoksalu, kad gamtamokslinis laikas yra jau ne tiek tekantis, kiek

griežta stabili sistema, gebanti fiksuoti tam tikrus daiktų santykius. Laikas paverčiamas matu, čia svarbus jau nebe trukmės išgyvenimas, bet daikto judėjimo trukmės išmatavimas. Heideggeris laiką traktuoja kaip patį žmogaus buvimą (Heidegger 1967: 334–350). Laiko sfera atsiskleidžia žmogui veikiant pasaulyje, atviroje galimybių erdvėje, sugrįžtant prie tų galimybių, kurios jau buvo pasirodžiusios praeityje, galimybes ryžtingai projektuojant ateityje ir galiausiai surandant jas dabartinėje egzistencijoje, kurią Heideggeris nusako kaip buvimą su kitais žmonėmis ir daiktais. Taip, kaip *Dasein* yra iš esmės laikiška, taip kartu ji yra ir istoriška būtybė (Heidegger 1967: 387–392). Filosofas nagrinėja buvimo ir laiko sąryšius. Žmogaus buvimas pasirodo kaip suprantantis buvimas. Buvimas skleidžia savo prasmes per žmogiškąjį buvimą pasaulyje (Repšys 1976: 55–56).

Dasein analizėje Heideggeris *supratimą* traktuoja ne tik kaip žmogiškąjį pažinimą, bet pirmiausia kaip jo buvimo būdą. Žmogus būna suprasdamas pasaulį ir save. Tokį suprantantį buvimą Heideggeris įvardija kaip mąstymą. Traktate „Apie humanizmą“ savąją mąstymo sampratą filosofas atiboja nuo mokslinio-pažintinio arba tiriančiojo mąstymo, kuris, jo požiūriu, yra techniškai interpretuotas mąstymas, suvokiamas kaip gamybai padedantis tam tikro samprotavimo būdas. Mąstymas mokslinėje plotmėje virsta tyrimu. Pasak Heideggerio, tokia mąstymo interpretacija įsitvirtina jau nuo Platono ir Aristotelio laikų, filosofija pavirsta tam tikra aiškinimo pagal pirmines priežastis technika. Heideggeriui šitokia mąstymo interpretacija yra ne tik vienpusė, bet dar ir neesminga: „Taip spręsti apie mąstymą yra tas pat, kaip žuvies esmę ir savybes vertinti pagal tai, kiek ji sugeba gyventi sausumoje“ (Heideggeris 1989: 226). Mąstymo filosofas nenori atskirti nuo paties žmogaus buvimo. Mokslas, šiuo požiūriu, nemąsto. Mokslas tiria, skaičiuoja, jo pagrindinis rūpestis yra naujų daiktų savybių atskleidimas, jų tarpusavio sąveikų nagrinėjimas. Moksliniais atradimais naudojamosi kuriant techniką – žmogaus veiklos įrankius. Buvimas kaip laikiškas ir kalbiškas

vyksmas mokslui nėra svarbus. Tad tyrimo veikla, instrumentinis – į subjektą ir objektą skylantis mąstymas yra kas kita negu egzistencinis į žmogaus buvimą ir į žmogaus pasaulį orientuotas mąstymas.

Mąstymas gali būti vykdomas tikrai *kalba*. Heideggerio požiūriu, nuo to, kaip žmogus kalba, priklauso jo santykis su aplinkiniu pasauliu. Reikmenišką – pragmatinį, kontempliatyvų – atveriantį ir pažintinį santykį sukuria tam tikrų kalbinių struktūrų funkcionavimas sąmonėje. Heideggeris neniekina nei kasdienio rūpinimosi savimi, nei mokslo, jis nori atkreipti dėmesį, kad žmogus nėra tik vartojanti ir pažįstanti būtybė. Žmogus yra tai, kas būna, ir būna kalbiškai, suprantančiai, steigdamas prasmes. Šitokios buvimo plotmės ignoravimas, filosofo nuomone, yra tiesiogiai susijęs su visuotinai žmones užvaldžiusia kalbos, tik kaip tam tikro esinių valdymo instrumento, samprata. „Su esiniu, kaip tikrove, mes susiduriame skaičiuodami ir veikdami, tačiau kartu mąstydami moksliskai ir filosofuodami, t. y. ieškodami aiškinimų bei priežasčių. Šiems priklauso ir tvirtinimai, kad yra kažkas nepaaiškinama. Taip sakydami, mes manome stovį paslapties akivaizdoje, tarsi būtų visiškai aišku, kad apskritai būties tiesą galima apmąstyti remiantis priežastimis ir aiškinimo principais arba – o tai yra tas pat – jų nežinojimu“ (Heideggeris 1989: 228). Prieigos prie pasaulio, daiktų atsiveria tikrai per kalbą. Kalba čia yra suvokiama ne kaip tai, ką žmogus tarsi savavališkai pats pasigamina, kad galėtų naudotis kaip bendravimo ar tyrinėjimo įrankiu, o kaip tai, kur žmogus jau visada esti ir iš ko kalba. Kalba tam tikra prasme valdo žmogų, nulemdama jo sąveikos su daiktais būdus, santykį su pasauliu. Sąmoningumas ir kalbiškumas tokioje koncepcijoje yra susipynę, todėl Heideggeris sako: *kalba yra buvimo namai*.

Tradicinės estetikos ir meno teorijos kritika

Minėtosios Heideggerio įžvalgos yra svarbios jo meno filosofijai. Savąjį meno kūrinio sampratą

mąstytojas atriboja nuo tradicinės estetikos ir meno teorijos. Heideggeris kritikuoja ne konkrečias teorines pozicijas, bet bendriausia prasme *estetinį požiūrį į meną*. Estetikoje meniniai dirbiniai yra suvokiami pirmiausia kaip įvairių išgyvenimų sukėlėjai. Be to, estetika yra filosofijos disciplina, filosofijos sistemos, kaip atskiros pažinimo srities, dalis. Savo nuostatas estetizmo atžvilgiu Heideggeris konkretizuoja, apmąstydamas kai kurias Immanuelio Kanto idėjas.

Kaip nurodo Arūnas Sverdiolas, vėlesnė estetika plėtojosi veikiama Kanto grožio teorijos. Dėl šio filosofo teorijų poveikio estetika tapo autonomiška filosofijos disciplina, savarankišku filosofiniu mokslu, nagrinėjančiu grožio fenomeną, estetiškos vertybės savitumą, šalia kitų filosofijos mokslų – gnoseologijos, ontologijos, logikos, etikos. Kanto kritinėje filosofijoje išryškintos žmogaus sąmonės specifinės galios ir savitos veiklos sritys, nustatomos jų ribos. Meno, pažinimo ir etikos sferos yra atribojamos, taip teorinėje plotmėje viena nuo kitos atskiriamos pamatinės teorijos ir praktikos problemos (Sverdiolas 2003: 11–17). Grožio problema nagrinėjama Kanto knygoje „Sprendimo galios kritika“, kurioje greta moksliskai objektyvaus pažintinio teiginio, galinčio įrodyti savo visuotinį galiojimą, kalbama ir apie subjektyvų skonio teiginį, kuris tik pretenduoja į visuotinį galiojimą (Kantas 1991: 63–64). Skonį išreiškiančio teiginio savitumas pasireiškia tuo, kad jis priskiria objektui grožio predikatą. Bandymai suprasti grožį kaip savybę ir priskirti ją daiktui, Kanto manymu, rodo, jog, priešingai negu mokslinio, estetinio teiginio pagrindas tėra subjektyvus – sakydami, kad kas nors yra gražus, mes tik įvardijame objekto mums sukeltą būseną, bet nieko neteigiame apie patį objektą (Kantas 1991: 55). Jausmą, kuris atsiranda formuluojant tokį subjektyvų teiginį, Kantas vadina nesuinteresuotu pomėgiu arba malonumu. „Nesuinteresuotumas – savitas žmogaus nusistatymas, kuris duoda galimybę jam suvokti daikto arba reiškinio vertę, neiškeliant į pirmąjį planą jo naudingumo, praktinio reikšmingumo“ (Gaižutis 2004: 220).

„<...> sprendinys apie grožį, į kurį įsipina net menkiausias interesas, yra labai šališkas ir nėra grynas skonio sprendinys“ (Kantas 1991: 57). Tad pomėgio nesuinteresuotumas leidžia filosofui atskirti grožėjimąsi nuo kitokių pomėgių ir malonumų, kasdienybėje dažniausiai siejamų su vienokiu ar kitokiu suinteresuotumu pragmatine ir (ar) hedonistine prasmėmis.

Šiomis Kanto estetikos idėjomis rėmėsi vėlesnės autonominės estetikos kūrėjai. Jie įsteigė estetinio santykio su tikrove savitumą. Tokia grožio samprata savaip atsispindėjo ir meno kūrybos praktikoje (impresionizmas, kubizmas, abstrakcionizmas ir kt.) bei teorijoje (formalizmas). XX a., kaip viena vėlyvųjų estetizmo pasekmių, atsirado teoretikų, meno kūriniais nagrinėjančių ne tik radikalčiai atsiribojant nuo „neestetinės sferos“ problemų, bet ir pačios meninės vertybės statusą suteikiančių tik nedaugeliui žmogaus kūrinių. K. Bellas ir R. Fryjus – formalistinės estetikos kūrėjai kalba apie „estetinę emociją“, suvokdami ją kaip objekto formos sukeltą grožio išgyvenimą. Meno kūriniais jie nebenori laikyti tų darbų, kurie išreiškia idėjas, turi siužetą ar kitaip nukelia žmogų į konceptualinę plotmę ir taip lyg atitraukia nuo grynojo objekto formos stebėjimo, sukeliančio estetinį išgyvenimą (Katalynas 2003: 123). Heideggeris jautė antipatiją abstrakčiajam menui, turbūt matydamas jame savotišką daiktišką autonominės estetikos realizaciją (Young 2001: 10).

Heideggeriui nepriimtina meno kūrinio, kaip ypatingo jausmo padarinio arba sukėlėjo, samprata, jis nesutinka su tokiu požiūriu į meną, atmėta autonomiškos estetikos siūlomą teorinę perspektyvą. Filosofas todėl kalba jau ne tik ir ne tiek apie *grožį*, bet pačia bendriausia prasme apie *meną* ir apie *meno kūrinį* kaip specifinį daiktą. Heideggeris meno kūrinio problemą gvildena kritikuodamas „estetinio išgyvenimo“ teoriją. „Estetika žvelgia į kūrinį kaip objektą, kaip į to, kas vadinama *aisthēsis* – juslinės pagavos plačiąja prasme – objektą. Dabar tokia pagava vadinama išgyvenimu. Maniera, kuria žmogus išgyvena meną, turi padėti aiškinti meno esmę“ (Heidegger, Gadamer

2003: 85). Taip svarstant, išgyvenimas laikomas ne tik meno suvokimo, bet ir jo kūrybos šaltiniu, menas gali būti suvokiamas ne tik kaip jausmų ar išgyvenimų sukėlėjas, bet ir kaip jų išraiška, šį aspektą plėtojo ekspresionizmo teorijos. Galiausiai viskas pradeda matuoti išgyvenimo masteliu. Tokios išgyvenimo sampratos iškilimas Heideggeriui atrodo problemiškas. Jis net kelia radikalų klausimą: ar menas nežūsta būtent tada, kai jis yra tik vienaip ar kitaip išgyvenamas? Juk tada, atrodytų, žmogaus dėmesys sutelkiamas tik į subjektyvią būseną, kūrinys pasitraukia į antrą planą, svarbiausias tampa pats kūrinio suvokėjas. Heideggeris nepriima estetinių meno vartojimo taisyklių, nes mąsto apie kūrinį kaip apie daiktą, per kurį skleidžiasi tam tikra buvimo prasmė.

Nagrinėdamas meną Heideggeris pasitelkia savo platų teorinį egzistencinės ontologijos kontekstą, buvimo tiesos mąstymą. Sakydamas, kad tiesa įvyksta, jis pabrėžia istorinį ir veiksmąžodinį tiesos pobūdį. Heideggeris kalba apie tokią tiesą, kuri atsiveria pačiame buvime. Pasaulis ir tiesa atsiskleidžia per meno kūrinius. Todėl menas yra suvokiamas kaip teorinio diskurso, pažintinio santykio su tikrove alternatyva. Heideggerio požiūriu, per meno kūrinį galima apmąstyti fundamentalius žmogaus egzistencijos klausimus ne užsiimant tyrimu, o pasineriant į paties kūrinio atveriamas prasmes, į buvimą ir jo prasmų atvirumą erdvę. Tokiu būdu filosofas apmąsto kūrinio buvimą, jo atveriamą tiesą (Heidegger, Gadamer 2003: 87–88). Galima pastebėti, jog praktinis ir net estetinis požiūris į meno kūrinį yra suinteresuotas – pirmuoju atveju žmogui kažkas rūpi kaip nuosavybė, naudmuo ar reikmuo, antruoju – kaip specifinių išgyvenimų, jausmų sukėlėjas, malonumų ir pramogų teikėjas. Heideggeris siūlo suvokiant meną nesivadovauti tik tokiais tikslais. Mes, pasak jo, turėtume leisti sutiktam meno kūrinui skleisti tam tikras prasmes, leisti į jo atveriamą kitą pasaulį, kuris gali reprezentuoti kitokią kultūrą arba kitą žmogų, kitą asmenybę, jo mąstymą ir pasaulio supratimą.

Heideggeris meno galią skleisti tam tikrą buvimo prasmę ir tiesą demonstruo-

ja nagrinėdamas pačius įvairiausius meno kūrinius, taip dar kartą atsiribodamas nuo susiaurėjusio tradicinės estetikos akiračio. Heideggeriškoji meno samprata yra atribota nuo estetikos, kaip atskiros filosofinio mokslo, ir nuo estetinio išgyvenimo. Filosofas estetiką supranta kaip stebėjimą tų žmogaus jausmų, kurie atsiranda jo sąlytyje su meno kūriniais. Estetika traktuoja meno kūrinį kaip įvairių išgyvenimų sužadintoją. Taip pats kūrinys yra paverčiamas tam tikru objektu. Estetinėje analizėje meno kūrinys yra tyrinėjimo objektas pažįstančiam subjektui. Be to, stebėtojai kūrinys atsiveria kaip estetinė vertybė, kaip išgyvenimų objektas „išgyvenančiam“ subjektui. Tad estetiniame santykyje subjektas tarsi pasisavina kūrinį, jis nebetenka savabūtiškumo – žmogus kūrinį vartoja estetiškai, traktuoja kaip estetinę priemonę, kaip daiktą, skirtą estetiniams išgyvenimams sukelti. Galima matyti, jog estetika įkliūna į savo pačios spąstus – nebegalima atsakyti į klausimą: kuo meno kūrinys skiriasi nuo bet kurio kito naudojamo daikto?

Egzistencinė-ontologinė meno kūrinio samprata

Ontologiniams ir egzistenciniams meno parametrų išryškėti, Heideggerio pastebėjimu, trukdo pats kūrinio daiktiškumas, tam tikras vyraujantis jo supratimas – meno kūriniai yra daiktiški ta prasme, kad jie, kaip ir bet kurie kiti daiktai, yra suvokiami kaip reikmenys – jais naudojamosi siekiant vienokių ar kitokių, neretai netgi pragmatinių tikslų. Heideggeris skiria tris daiktų rūšis: grynus daiktus (Ding), įrankius (Zeug) ir meno kūrinius (Kunstwerk). Kūrinio kaip tam tikro reikmens suvokimas išryškėja ne tik tada, kai jis virsta preke, bet ir tada, kai jis yra naudojamas kaip estetinio išgyvenimo sukėlėjas. Tačiau pragmatinis ir estetinis funkcionalumas neišsemia visų daiktiškumo aspektų.

Heideggerio meno filosofijoje daiktiškumas yra reikšmingas dalykas. Daiktiškumas – tai kūrinio medžiagiškumas, iš ko jis yra padarytas (Heidegger, Gadamer 2003: 10). Tačiau toks

medžiagiškumas suprantamas irgi netradiciškai. Jam svetima daikto kaip medžiagos ir formos junginio samprata, kuri, jo manymu, nusako paties daikto suskaidymą į savybes, kas liudija pažintinio santykio su kūriniumi atsiradimą, pažinimo įsiskverbimą į meną. Žodžiai, forma ir medžiaga, filosofo pastebėjimu, yra tam tikros funkcinės schemos, projektuojamos į daiktus, kai prireikia juos vienaip ar kitaip panaudoti. Medis ar akmuo gali tapti statybine medžiaga, kaip ir medžiaga skulptūrai. Tokia medžiagos-formos schema yra vartojama visoje tradicinėje meno teorijoje ir estetikoje (Heidegger, Gadamer 2003: 27). Daikto medžiagiškumas – stichija, kuriai atsiveriame jusliškai ir pamatome ją kaip nesuskaidytą į savybes ar santykius. Vien daiktiškoji kūrinio pusė neišryškina jo meniškumo, tačiau daiktiškumas yra tas pamatas, ant kurio laikosi ar per kurį sklinda pats menas. Tam, kad išryškintų meniškumo aspektus, Heideggeris savo teorijoje savitai naudoja *pasaulio* ir *žemės* sąvokas.

Filosofas taip nusako *pasaulio* prasmę: „Pasaulis nėra vien suskaičiuojamų arba nesuskaičiuojamų, pažįstamų ir nepažįstamų dalykų sancaupa. Bet pasaulis nėra ir vien įsivaizduoti reimai, įrėminantys viso to, kas egzistuoja, sumą. *Pasaulis gyvuoja* ir jis yra labiau būnantis negu tai, kas užčiuopiama ir pajuntama, t. y. negu tai, kame mes tikimės esą kaip namie. Pasaulis niekad nėra objektas, kuris stovi prieš mus ir gali būti apžiūrinėjamas. Pasaulis yra tai, kas niekad nėra objektas, ir tam jo neobjektiškumui mes esame pavaldūs tol, kol mirties ir gimimo, laiminimo ir praeiksmo trajektorijos laiko mus nublokštus į buvimą“ (Heidegger, Gadamer 2003: 43). Pasaulis apibūdinamas kaip tam tikra metafizinė, dvasinė duotybė, kurios fone vyksta pats mąstymas. Mes patys esame taip suprasto pasaulio dalis ir negalime suobjektinti šios dvasinės plotmės, padaryti ją išorišką savo pačių atžvilgiu, bandymai tokį pasaulį sutalpinti į griežtas teorines schemas yra pasmerkti nesėkmei. Heideggeris čia kalba apie individualų, istorišką ir kasdienį gyvenimą persmelkiantį pasaulį, pasirodantį pačiame jo supratime. Heideggerio pasaulis

yra „<...> intymus, artimas, iki smulkmenų pažįstamas, sužmogintas žemės sklypelis, kurį paprastai vadiname gimtine, tėviške, gimtuoju kraštu arba galiausiai tėvyne. Pagaliau tai vietovė, vienintelė ir nepakartojama tam, kuris joje gimė, augo, gyveno prie artimų ir pažįstamų daiktų, su artimais žmonėmis“ (Šliogeris 1979: 46). Būtent šia prasme Heideggeris kalba apie „valstietės“, „graikų“ ar „viduramžių“ pasaulius. Tokia istoriškai susiklosčiusi situacija arba pasaulis kaip tam tikra dvasinė atmosfera jau pats nulemia ne tik konkrečias žmogaus egzistencijos, bet ir tam tikras supratimo ar savipratos galimybes, kas kaip tik ir gali būti daugiau ar mažiau atveriančiai perduota meno kūriniais. Toks pasaulis nepaklūsta metodinėms nuorodom. Juo, kaip tam tikra totalybe, neįmanoma manipuliuoti.

Meno kūrinys pasirodo kaip konkrečios istorinės situacijos produktas, gebantis tam tikru mastu atspindėti istorinį pasaulį. „Kūrinys kaip kūrinys išstato pasaulį. Kūrinys palaiko pasaulio atvirumą atvirą“ (Heidegger, Gadamer 2003: 44). Istorinis pasaulis ir meno kūrinys yra organiškai tarpusavyje susiję kūrimo proceso metu, jie vienas kitą persmelkia, todėl pačiame kūrinyje yra užsifiksavęs ir gali bent iš dalies mums pasirodyti ir pats pradingęs pasaulis, tos buvimo ir supratimo galimybės, įsteigtos šį kultūrinį pasaulį kažkada palaikiusių žmonių. Žvelgiant į meno kūrinį ne projektuojant į jį esamus interpretavimo šablonus, o kaip tik stengiantis nutolti nuo jų, galima bent kažkiek priartėti prie kitokio nei mūsų pačių istorinio pasaulio steigiamų prasmų. Tokiu būdu gali išryškėti dabar paplitusių požiūrių į meną ribotumai ir atsiverti naujos kūrinų suvokimo galimybės. Heideggeris stebi glaudų meno ir pasaulėžiūros ryšį. Kaip savo koncepcijos iliustracijas mąstytojas nagrinėja įvairius architektūros, skulptūros, tapybos, epo, tragedijos, poezijos kūrinius, parodydamas, kad visi šie skirtingų meno rūšių pavyzdžiai visai nebuvo arba tik labai nedidele dalimi buvo skirti būti nesuinteresuoto estetinio stebėjimo objektais. Suvokiant kūrinį, nereikėtų panaikinti jo, kaip tam tikro pasaulio atskleidėjo, savybės, o kaip

tik įeiti į meno skleidžiamų prasmų lauką, atveriant dažnai labai skirtingas nuo mūsų dabar turimų žmogaus buvimo ir jo supratimo galimybes. Tokiu būdu meno kūrinys Heideggerio filosofijoje tampa specifiniu savęs ir pasaulio apmąstymo instrumentu.

Heideggerio naudojama *žemės* sąvoką gali būti gretinama su meno kūrinio daiktiškumu kaip tam tikru medžiagiškumu – su juslės tiesiogiai atsiveriančia, į savybes nesuskaidyta stichija. Žemės sąvoka neišsitenka konkretaus daikto plotmėje, ja įvardijamas visas juslės atsiveriantis esmas, kuris žmogų supa iš visų pusių rodydamas save tai kaip spalvą ar garsą, tai kaip akmens sunkumą arba kaip medžio lankstumą – žodžiu, taip įvairiai, kaip tik gali šis esmas žmogui byloti apie save per konkrečius esinius. Žemės raiška žmogui apibūdinama kaip stulbinančiai įvairi, mąstytojas siekia parodyti tam tikrą *žemės* apraiškų buvimo būdą, kuris visai nepatenka į mokslinio pažinimo akiratį, o atsiveria tik konkrečiai žmogaus gyvenime. To, ką patiriame kaip konkrečios spalvos daiktą ar jo skleidžiamą garsą, mes negalime išreikšti sąvokomis. Tyrinėdami šitokius fenomenus, mes jau atsiremiamė į patį jų duotumą mums, o patys individualūs daiktai mūsų gali netgi visai nedominti, siekiant nustatyti kokius nors gamtos ar visuomenės dėsningumus. Žemė, Heideggerio meno teorijoje, yra tarsi užsisklendusi savyje, pažinimas prie jos negali prieiti, – tačiau mes ją nuolat pasiekiamo tiesiog jusliškai jai atsiverdami. Meno kūrinio plotmėje žemė atsiskleidžia per medžiagiškumą (Heidegger 2003: 45–47).

Analizuodamas meno kūrinį iš dviejų teorinių *pasaulio* ir *žemės* perspektyvų, Heideggeris parodo, jog šie aspektai yra nuolatinėje sąveikoje – „Pasaulis ir žemė iš esmės vienas nuo kito skiriasi, bet niekada neat-siskiria. Pasaulis remiasi į žemę, o žemė savuoju stūksojimu perskrodžia pasaulį“ (Heidegger, Gadamer 2003: 48). Istoriskas pasaulis ir stabiliai buvojanti žemė kūrinyje išlaiko savo autonomiškumą ir netgi susipriešina vienas su kitu, kita vertus, pasaulį, kaip tam tikrą skleidžiamą prasmę, neša būtent žemė, pats

kūrinio daiktiškumas, o žemė iš savo daiktiškojo uždarumo gali išsiveržti tik per pasaulio atvirumą (Heidegger, Gadamer 2003: 49). Todėl kūrinys čia pasirodo ne tik kaip istorinio pasaulio išreiškėjas, bet ir kaip savitas daiktas. Tokį pasaulio ir žemės santykį filosofas apibūdina pasitelkdamas kaip pavyzdžius konkrečius architektūros kūrinius – graikų, viduramžių pastatus, o kalbėdamas apie muziką ir daile jis parodo, kad būties tiesa gali skleistis ne tik kalbinėmis formomis (Andrijauskas 1995: 566–568). Siekdamas per meno kūrinį įsitraukti į filosofinį būties problematikos nagrinėjimą, Heideggeris, „<...> perima seną romantinę meno kaip paties gyvenimo (Heideggerio terminijoje „būties“) raiškos idėją ir sujungia filosofiją, meną ir gyvenimą į vientisą ontologinį-meninį fenomeną. Todėl meno kūrinys virsta specifine istorinių būties struktūrų kodavimo ir raiškos forma“ (Andrijauskas 1989: 43).

Žmogaus buvimo laikiškumo sferoje kūrinys užfiksuoja ir yra pajėgus atverti istorinio pasaulio prasmes, tokiu būdu leisdamas apmąstyti, suprasti ir aiškinti pačius save ir daiktus. Kūrinys yra istoriškas tikrovės apmąstymo įrankis, tačiau jo atveriamas pasaulis yra laikinas, praeinantis. Čia svarbus yra ne tik medžiaginis kūrinio trapumas kaip tam tikras meninio suvokimo pagrindas, bet ir konkretus istorinio pasaulio prasminis kontekstas, jo praeinamumas. Kalbėdamas apie atskirus monadinius istorinius pasaulius, Heideggeris pažymi, jog pasauliai, kuriems priklauso ir kuriuos parodo skirtingi meno kūriniai, – antikinė šventovė ar viduramžių gotikinė katedra – mums yra svetimi ir tolimi. Tokių kūrinių mes jau nebegalime suprasti adekvačiai dingusio pasaulio atžvilgiu. Tad yra užkertamas kelias per meno kūrinius nusikelti į praeities pasaulius. Netgi tiksliausi moksliniai antikinių ar kitų laikmečių kūrinių leidimai neparodo mums tokių pasaulių, kokie jie buvo senovės graikams ar viduramžių krikščionims. Nepaisant šitokių keblumų, Heideggeris išlaikė negatyvų savo nusistatymą estetizmo atžvilgiu ir siekė parodyti alternatyvaus santykio su meno kūriniumi galimybę. Tokį santykį jis vadina saugojimu – kas yra

meno kūrinio vartojimo priešybė (Heidegger, Gadamer 2003: 76). Saugojimas – tai atsivėrimas kūrinio steigiamai buvimui tiesai kaip istoriniam pasauliui ir atsivėrimas pačiam kūriniumi-daiktui. Nors nėra galima adekvačiai suprasti sugriuvusių ir nebeatstatomą pasaulį, galima matyti kūrinio pajėgumą bent iš dalies atverti šį pasaulį arba įvesti mus į visiškai kitokią buvimo ir mąstymo erdvę. Pastaruoju atveju mes galime sau atverti visai kitokias negu dabar turimos supratimo ir buvimo galimybes. Taip mes kartu įveikiame kasdieniško santykio su tikrove tironiją, nes atsisakome įprastinių nuostatų, vertybių bei žinių (Sverdiolas 2003: 56–60).

Komunikacinė „Befindlichkeit“ sąvokos reikšmė meno filosofijoje

Nors Heideggeris yra nusistatęs prieš estetizmą, į jo meno kūrinio sampratą galima įvesti ir emocinius aspektus. Veikale „Būtis ir laikas“ filosofas egzistenciškai-ontologiškai aptaria žmogaus emocijas. Heideggeriškoji emocijų samprata gali sustiprinti jo išvalgą, kad per meną atsiskleidžia istoriškas pasaulis, bei padėti pagrįsti teiginį, kad meno kūrinys yra ne tik savitas egzistencinio mąstymo instrumentas ar tokio mąstymo forma, bet ir komunikacijos su kitais žmonėmis vieta, jų individualaus pasaulio raiškos arena. Meno kūriniai estetikos rėmuose yra traktuojami kaip įvairiausių išgyvenimų, nuotaikų ar tiesiog emocinių būsenų sukėlėjai. Estetizmas labiau pabrėžia ne patį kūrinį ir jo generuojamas emocijas, kaip tam tikras objektyvias paties kūrinio savybes, o suvokėją, tokių emocijų išgyventoją, jo potyrius. Heideggerio meno kūrinio sampratą siejant su jo požiūriu į emocinius fenomenus, kuriuos jis supranta kaip tam tikrus žmogaus buvimo būdus, galima išplėsti jo meno filosofiją, pridėti naujų aspektų. Integravus emocinių fenomenų teoriją į istorinio pasaulio tiesos atvėrimo meno sampratą, išryškėja tam tikros meno komunikacinės savybės ir galimybės. Tokiu būdu Heideggerio meno filosofija gali būti suartinama su estetika ir meno teorija.

Emocinei žmogaus egzistencijos plotmei nusakyti Heideggeris vartoja žodį „Befindlichkeit“. Ši sąvoka nurodo kitų dviejų žmogaus egzistencijos parametrų – supratimo ir kalbos svarbų aspektą. Kadangi jie yra tarpusavyje susiję, suprasti juos galima tik analizuojant koreliatyviai – atskleidžiant įvairias šių žmogaus buvimo plotmių sąsajas ir priklausomybes. Heideggeris sako, kad jo vartojama sąvoka „Befindlichkeit“ nurodo į tai, kas paprastai vadinama afektu, jausmu, emocija, nuotaika ar buvimu tam tikroje nuotaikoje. Tačiau jis siūlo į tokį psichologinį fenomeną ir su juo siejamą patirtį pažvelgti kiek kitaip. Įprastiniuose supratimuose emocijos gali būti suvokiamos kaip visiškai iracionalios sielos būsenos, kurių reikėtų vengti kaip tam tikrų veiklos trukdžių ar netgi gėdytis tam tikrose situacijose. Kaip *supratimą* ir *kalbą*, taip ir *emocijas* Heideggeris traktuoja kaip žmogaus buvimo būdus.

Žodis „Befindlichkeit“ bendriausia prasme nusako emocinę būseną. Heideggeris sako, jog nuotaika visada skleidžia tam tikrą pasaulio supratimą. Mes galime nežinoti, kas konkrečiai mums sukelia vienokią ar kitokią nuotaiką, netgi apskritai galime nesuprasti savo nuotaikos, tačiau, nepaisant to, gyvendami toje nuotaikoje, mes ir savo supratimą apie daiktus, gyvenimą, pasaulį konstruosime pagal emocinės būsenos diktuojamas taisykles. Kalba visada jau yra įtraukta į tam tikrą jausmą ar nuotaiką. Kalba yra tam tikra supratimo artikuliacija, bet ši artikuliacija kartu yra ir tam tikra emocijos išvestinė. Nuotaika nulemia supratimą ir jo kalbinę raišką. Tad ne tik kalba, bet ir nuotaika yra „buvimo namai“. *Dasein* visada yra kokios nors nuotaikos, kalbiškas supratimas visada yra nuotaikingas buvimas pasaulyje. Skirtingos nuotaikos sukuria skirtingas pasaulio suvokimo perspektyvas. Heideggerio nukaltas terminas „Befindlichkeit“ suderina jausmo ir situatyvumo, kaip tam tikro nuotaikingo savęs aptikimo, idėjas. Tokios nuotaikos ar emocijos yra: baimė, rūpestis, nerimas, džiaugsmas, panika, nuobodulys ir kt. Nuotaikos yra lyg nesuvaldomai besikeičiantis pasaulio klimatas. Jos yra tam tikras aplinkos ir mūsų pačių supratimo fonas.

Jos dažnai yra efemeriškos, kartais negilios ir nepaaiškinamos, jos, kaip tam tikras intuityvus suvokimas, kartais netgi skleidžiasi dar prieš bet kokią mentalinę tikrovės reprezentacijos ar veikimo joje strategiją. Tad nuotaikos, atrodo, nėra tik subjektyvios privačios būsenos. Jos specifiškai atskleidžia pasaulį, sukurdamos tam tikrą jo patyrimo lauką. Nuotaikos gali tik pasikeisti, o ne visai išnykti. Jos nuspalvina mūsų buvimą įvairiose situacijose. Nuotaikos yra žmogaus buvimo būdai, dažnai nulemiantys netgi vienokią ar kitokią veikimą pasaulyje, jos nėra tik mūsų mąstymo, darymo ar apskritai veikimo pasekmės, o greičiau tam tikra terpė, iš kurios visi šie užsiėmimai kyla (Heidegger 1967: 134–140).

Mąstymą, kaip teigia filosofas, taip pat turi lydėti tam tikra emocinė būseną, tik esant tam tikram emociniam nusiteikimui, galima įsiskverbti į kai kurių filosofinių problemų gelmę. Tokios būsenos reikšmė parodoma svarstant klausimą: „Kodėl apskritai yra buviniai, o ne priešingai – niekas?“ Šio klausimo nagrinėjimas, neįeinant į tam tikrą filosofinę-emocinę būseną, yra tik banalus kasdieniškas ar techniškas žongliravimas žodžiais. Autentiškas egzistencinis mąstymas neįmanomas be specifinio emocinio nusiteikimo (Heideggeris 2004: 45). Heideggerio analizė atskleidžia fundamentalų kalbos, supratimo, nuotaikų, laiko sąryšį istoriškoje žmogaus egzistencijoje. Nuotaikos, įvairios emocinės būsenos yra tam tikras pasaulio supratimo, patyrimo ir sąveikos su juo pagrindas.

Neapeinant to fakto, kad meno kūriniai sukelia emocijas ar netgi jas skleidžia kaip tam tikras savo savybes, galima matyti, jog netgi emociniu aspektu meno kūrinys pastato arba įstato žmogų į kitą pasaulį. Kūrinys šiuo požiūriu tampa komunikacijos vieta ne tik kaip tam tikras kalbiškas prasmes skleidžiantis darinys, bet ir kaip emocinį poveikį darantis esinys. Kitas pasaulis emociškai atsiskleidžia kaip kitokia buvimo prasmė ir būseną, kitokį kultūrinį pasaulį pristato ir iš kūrinio sklindanti emocija. Menas šiuo požiūriu tampa pasaulėžiūros ir pasaulėjautos generatorius,

susitikimo su kitu žmogumi vieta. Be to, šitokia meno kūrinio samprata jau gali nebebusigręžti nuo tam tikrų meno rūšių ir meninių reiškinių. Abstrakčioji tapyba, filmai, muzika, taip pat tokie šiuolaikinio meno reiškiniai kaip performansai, instaliacijos, konceptualusis menas – gali būti aptariami Heideggerio egzistencinės ontologijos kontekste kaip komunikatyvūs buvimo prasmų atvėrėjai. Pats mąstytojas meno komunikatyvumą traktuoja kaip bendrabūvį: „Kūrinio išsaugojimas neatrigoja žmonių vienas nuo kito pagal jų išgyvenimus, jis įtraukia juos į bendrą priklausymą kūrinyje vykstančiai tiesai ir taip grindžia jų buvimą-kartu ir buvimą-vienas-kitam kaip istorišką štai-buvimo radimąsi iš santykio su nepaslėptimi“ (Heidegger, Gadamer 2003: 72).

Heideggeris meno kūrinį nagrinėja išryškindamas jo, kaip specifinio daikto, jau nebe estetinius, bet ontologinius-egzistencinius aspektus. Galima pastebėti, jog filosofui svarbiausias yra pats kūrinio gebėjimas atverti žmogui kitas buvimo galimybes, kitokias santykio su pasauliu formas ir užmegzti per meno kūrinius tam tikrus ryšius su skirtingomis kultūromis ar pavieniais asmenimis. Pastarasis – komunikacinis aspektas yra išvedamas iš pirmojo, Heideggerio teoriniam interesui pamatinis vis dėlto yra meninio kitų buvimo plotmių atvėrimo aspektas. Kitą pasaulėjautą ar pasaulėžiūrą, kurią gali išspinduliuoti meno kūrinys, ne visada galima apibūdinti kaip pilnavertį, abipusišką kūrėjo ir jo kūrinio suvokėjo bendravimą. Komunikacinių prasmų generavimas dažniau gali būti įvardijamas kaip *vienakryptis pranešimas*. Tada vyksta tam tikras kūrinio perskaitymas, jo prasmų, emocijų sugėrimas, kai pats pranešimo autorius nesitiki ar iš principo negali tikėtis gauti kokį nors atsakymą, sulaukti kokios nors reakcijos. Tai pirmiausia pasakytina apie objektinius meno kūrinius, kurie yra autonomiški dirbiniai, tam tikros užbaigtos sistemos: dailės kūriniai, literatūros kūriniai, videofilmai ir pan. Šiuo atveju ne tiek svarbi yra komunikacija tarp kūrėjo ir jo kūrinio suvokėjo, kiek komunikacija tarp pačių kūrinio suvokėjų, meno kūrinys tada

tampa žmonių susitikimo vieta, sukurianti tam tikrą *buvimo-kartu* galimybę. Tačiau, kalbant apie „gyvos“ muzikos koncertus ir apie tokias šiuolaikinio meno formas kaip – performansai, šokio, teatro eksperimentai ir kt., komunikacija kaip tam tikra abipusė *kalbinė-emocinė* sąveika tarp autoriaus ar atlikėjo ir kūrinio suvokėjo gali vykti labai aktyviai ir abiem kryptimis.

Išvados

1. Heideggerio sampratoje meno kūrinys suvokiamas kaip istoriškų žmogaus buvimo ir supratimo galimybių atvėrėjas.
2. Nors mąstytojas atsiriboja nuo estetizmo, susiejant jo meno filosofiją su jo egzistencine-ontologine emocijų teorija, išryškėja komunikacinės meno savybės.
3. Kūrinys ir emociniu lygmeniu skleidžia buvimo prasmes, yra unikalios kultūrinio pasaulio išraiška, individualių žmogaus pasaulių susitikimo vieta.
4. „Befindlichkeit“ koncepcija leidžia sustiprinti meno kūrinio komunikatyvumą ir suartinti Heideggerio poziciją su tradicine estetika ir meno teorija.

Literatūra

- Andrijauskas, A. 1989. Menas ir būtis Heideggerio filosofijoje, *Krantai* 9: 39–45.
- Andrijauskas, A. 1995. *Grožis ir menas*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla.
- Gaižutis, A. 2004. *Estetika: tarp tobulumo ir mirties*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla.
- Heidegger, M. 1967. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heidegger, M. 1975. *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper & Row.
- Heideggeris, M. 1989. *Apie humanizmą. Gėrio kontūrai*. Vilnius: Mintis.
- Heideggeris, M. 1992. *Būtis ir laikas: rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

- Heideggeris, M. 2004. Metafizikos įvadas, *Žmogus ir žodis* 4: 45–63.
- Heidegger, M.; Gadamer, H. G. 2003. *Meno kūrinio ištaka*. Vilnius: Aidai.
- Heideggeris, M. 1992. *Apie tiesos esmę*: rinktiniai raštai. Vilnius: Mintis.
- Heidegger, M. 1995. *The fundamental concepts of metaphysics*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Young, J. 2001. *Heidegger's Philosophy of Art*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katalynas, A. 2003. *Estetinis suvokimas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Kantas, I. 1991. *Sprendimo galios kritika*. Vilnius: Mintis.
- Repšys, J. 1976. Tradicinės ontologijos humanizacija M. Heidegerio filosofijoje, *Problemos* 18: 54–72.
- Sverdiolas, A. 2003. *Aiškinimo ratas. Hermeneutinės filosofijos studijos – 2*. Vilnius: Strofa.
- Steiner, G. 1995. *Heideggeris*. Vilnius: Aidai.
- Šliogeris, A. 1979. M. Heideggeris apie meno kūrinio prigimtį, *Problemos* 23: 40–51.
- William, J.; Richardson, S. J. 1963. *Heidegger: Through Phenomenology to Thought*. Hague: Martinus Nijhoff.

A WORK OF ART – THE EXPRESSION OF HUMAN BEING'S WORLD AND THE PLACE FOR COMMUNICATION: M. HEIDEGGER'S POSITION

Edvardas Rimkus

This article explores some ideas of Heidegger's philosophy of art. The thinker criticizes traditional aesthetics and art theory in the context of his existential ontology. A work of art is understood as an opener of the historical human being's world. The philosopher's view of the artwork is associated with his theory of emotions – the concept of „Befindlichkeit“. It is argued that the integration of emotional phenomena shows the work of art as a place of communication in Heidegger's philosophy of art. Heidegger's conception of art is linked to the aesthetics and art theory.

Keywords: philosophy, art, aesthetics, Befindlichkeit, communication.

Įteikta 2012-02-06; priimta 2012-02-13